

УДК 343.9

О.М. ЧЕРКАСОВ, Головне управління
МВС України в Харківській області

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Ключові слова: механізм, системний аналіз, функціонування, елементи, запобігання злочинам, протидія злочинності

У сучасний період в умовах триваючих процесів демократичних перетворень в Україні важливе значення має забезпечення національної безпеки країни. Визначальним фактором у даній сфері виступає розробка і реалізація правових, організаційно-управлінських заходів щодо запобігання злочинам, а також здійснення комплексу заходів, спрямованих на досягнення соціально прийняттого рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення злочинів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем функціонування механізму запобігання злочинам в Україні.

Вказана проблематика відрізняється специфічним змістом: раніше вона не завжди розглядалася в якості самостійної і її дослідження характеризувались непослідовністю, однобічним підходом, відсутністю вектора прикладної спрямованості. Водночас варто визнати, що вона привертала до себе увагу вчених. Про закономірності кримінологічного процесу в аспекті дії його механізмів йшлося у працях Г.А. Аванесова, О.В. Бокова, С.Є. Віцина, Л.М. Давиденка, О.М. Джужи, А.Е. Жалинського, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, В.М. Кудрявцева, Ф.А. Лопушанського, В.В. Лунєєва, О.Б. Сахарова, В.М. Соміна та деяких інших вчених. Проте визначення цього специфічного явища у сучасній кримінологічній науці відсутнє, що негативно позначається на системності відповідного знання. Тому метою цієї статті є усунення зазначеної диспропорції та формулювання якісно нової науково-прикладної дефініції на підставі та за допомогою систе-

мно-структурного та синергетичного підходів. Наукова новизна статті дослідження полягає у якісно новому розгляді системи елементів, які створюють механізм запобігання злочинам, та запропонованні на цій основі відповідного поняття.

Термін “механізм” грецького походження. Стосовно розглянутої проблеми важливим є його трактування як внутрішнього устрою системи [1, с.340]. У цьому випадку можна вести мову про єдність закономірно розташованих і взаємозв'язаних елементів, що визначають порядок діяльності держави і недержавних структур щодо запобігання злочинам. Така постановка питання вимагає аналізу даної проблеми для того, щоб визначити та аргументувати теоретичну модель зазначеного механізму.

А.П. Закалюк запропонував термін “запобігання злочинам” вважати родовим, у рамках якого, залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаного з цим моменту їх реалізації, виділяти профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу; попередження, що відбувається після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину, та припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій [2, с.513-514]. Даний підхід є методично виваженим, адже він цілком узгоджується із сучасним законодавством. Проте варто відзначити також певну умовність терміну “запобігання злочинам”. Виходячи з цього, можна виділити окремі його аспекти.

По-перше, це практична сторона, пов'язана з діяльністю спеціального кола органів кримінальної юстиції, уповноважених державою виявляти, розкривати, попереджати і припиняти протиправні діяння. Розвиток нових економічних формацій знаходить своє втілення і в організації та регламентації діяльності цих структур. Практична ж реалізація ними своїх повноважень – неминучий об'єкт критики, тому що їх діяльність і в

умовах соціалізму, і в умовах ринкових відносин пов'язана із застосуванням заходів примусу. Позначається і спрямованість державної, у тому числі правової, політики в розглянутій області суспільних відносин, виходячи з конкретних реалій. Проте, існування в суспільстві злочинності неминуче вимагає застосування засобів і методів впливу на неї.

По-друге, завдання правової науки в будь-який період часу полягають у тому, щоб узагальнювати практику діяльності органів кримінальної юстиції і сформулювати на цій основі теоретичні положення і практичні рекомендації. Якщо говорити про зовнішню сторону проблеми, то цілком допустимим є використання поряд із терміном “запобігання злочинам” і поняття “механізм запобігання злочинам”. На нашу думку, це можливо з тієї причини, що даний термін указує як на можливість використання для впливу на злочинність різних засобів і методів, так і на їхній взаємозв'язок. Крім того, він підкреслює і послідовний хід їхньої реалізації в порядку, що цілком відповідає за можливостями як злочинності в цілому, так і її окремим видам.

Вважаємо, що цілком обґрунтованим є включення в поняття “механізм запобігання злочинам” наступних складових елементів:

- загальнодержавних заходів економічного, ідеологічного і виховного порядку;
- заходів законодавчого, правового порядку;
- діяльності державних органів, громадських організацій, органів кримінальної юстиції з виявлення причин і умов вчинення конкретних злочинів і вжиття заходів з їх усунення;
- безпосередню постійну і послідовну роботу органів кримінальної юстиції з розкриття злочинів, розслідування і судового розгляду кримінальних справ, виправлення і перевиховання осіб, що вчинили злочини, нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- проведенню пошукових і оперативно-розшукових заходів, обумовлених станом оперативної обстановки.

Якщо ж вести мову про механізм запобі-

гання злочинам та роль органів кримінальної юстиції в ньому, то на перше місце варто поставити правові заходи, які покликані визначити мету і завдання, види і організаційний устрій органів кримінальної юстиції, які будуть вирішувати визначені завдання.

В організаційно-методичному плані варто вирішувати і проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення як запобігання злочинності в цілому, так і діяльності органів кримінальної юстиції щодо цього, планування цієї діяльності, організації та здійснення взаємодії між суб'єктами запобігання та з іншими структурами, а також питання контролю і нагляду в названій системі за її проявами та реакціями. Адже саме раціональна організація механізму запобігання злочинам може забезпечити ефективне здійснення відповідних засобів і методів антикриміногенного впливу.

На наш погляд, друге місце в моделюванні механізму запобігання злочинам має бути відведено організаційним заходам, що встановлюють статус і зміст діяльності органів кримінальної юстиції або спрямовані на реалізацію завдань цілеспрямованого впливу на злочинність.

Організаційні заходи повинні бути направлені на вирішення завдань з мобілізації ресурсів держави і суспільства на запобігання злочинам. Слід зобов'язати органи місцевої влади розробляти регіональні програми боротьби зі злочинністю. Відповідальність за стан цієї боротьби повинні нести не тільки керівники органів кримінальної юстиції, але і особисто керівники регіонів. Відповідальність за ефективне проведення запланованих комплексних заходів і забезпечення невідкладного застосування заходів по виявленні правопорушеннях відповідно до чинного законодавства в межах одного відомства доцільно покласти на його керівників. До настання реального перелому в кримінальній ситуації необхідно, щоб питання стану справ боротьби зі злочинністю стали предметом щомісячних розглядів на засіданнях уряду і

постійної уваги з боку Верховної Ради України. Координацію діяльності щодо запобігання злочинності доцільно доручити виконувати Раді національної безпеки і оборони України, а на регіональному рівні – головам місцевих державних адміністрацій.

Основними завданнями органів влади, що координуватимуть запобігання злочинам, повинні бути:

- участь у підготовці і здійсненні контролю реалізації рішень найвищих органів влади у сфері запобігання злочинам;
- підготовка проектів нормативно-правових актів, регулюючих діяльність у сфері запобігання злочинам;
- розробка і координація виконання державних і регіональних програм, направлених на запобігання злочинам, контроль їх реалізації;
- координація діяльності суб'єктів запобігання злочинам в рамках окремих його частин, у тому числі шляхом направлення їм доручень довгострокового, проблемного характеру, а по окремих фактах і проявах злочинної діяльності – для застосування необхідних заходів, включаючи проведення перевірок із застосуванням комплексу наданих законом засобів і методів;
- сприяння правоохоронним і іншим державним органам у вирішенні питань фінансового, матеріально-технічного, кадрового і іншого забезпечення діяльності щодо запобігання злочинам;
- організація і проведення адміністративних (кадрових) розслідувань по фактах участі в злочинній діяльності посадовців органів державної влади і місцевого самоврядування;
- забезпечення системного і комплексного наукового вивчення злочинності і проблем протидії їй;
- розробка і реалізація основних напрямів і принципів співпраці України з іншими країнами і міжнародними організаціями у сфері запобігання злочинам [3, с.81-82].

Вищенаведений аналіз демонструє ту роль, що її грають у процесі формування і модернізації механізму запобігання злочи-

нам організаційні та правові заходи. Сам же механізм при наявності даних передумов починає функціонувати, оскільки система органів кримінальної юстиції, одержавши раніше відповідний статус і місце в структурній організації держави, починає вживати коло заходів, які є інструментарієм делегованих йому правоохоронних видів діяльності.

Вважаємо, що цілком доречно вести мову про специфіку функціонування механізму запобігання злочинам. Так, окремий цикл розглянутого механізму буде пов'язаний зі здійсненням таких функцій, як оперативно-розшукова діяльність, дізнання і досудове слідство. Їх поєднання покликане забезпечувати виявлення, розкриття, припинення і розслідування злочинів та інших правопорушень. Змістом іншого циклу буде діяльність з контролю та нагляду за діяльністю службових осіб органів кримінальної юстиції щодо запобігання злочинам з боку відповідних керівників та прокурорів під час здійснення ними функцій дізнання, досудового слідства, досудового провадження у справах про адміністративні правопорушення і злочини, порушені за наявності законних до того приводів і підстав.

Третій цикл складають заходи профілактичного характеру, покликані впливати на криміногенні фактори, а також на осіб, що представляють кримінальну небезпеку в силу власних особистісних та соціальних характеристик.

Підкреслимо, що взаємозв'язок між цими циклами забезпечують організаційні та правові заходи, які інтегрують у рамках підсистеми органів кримінальної юстиції в системі механізму запобігання злочинам всі функції, що охоплюють повний набір засобів і методів впливу на злочинність.

Розглядаючи питання про сутність механізму запобігання злочинам, необхідно відзначити те значення, що мають для нього загальнодержавні заходи, тобто заходи економічного, політичного, ідеологічного, виховного характеру. На нашу думку, вони ство-

рюють умови, в яких формується, модернізується і функціонує розглянутий механізм. Так, звернувшись до вітчизняних реалій, можна побачити, наскільки нестабільними є ці умови, що, в свою чергу, вносить сум'яття у процес здійснення організаційних і правових заходів, які складають основу механізму запобігання злочинам.

Стосовно загальнодержавних заходів, спрямованих на запобігання злочинам, варто вказати на те, що політика держави в цій області, безумовно, спрямована на встановлення контролю та обмеження злочинних проявів. Однак можливості держави в цій області будуть залежати від зовнішніх економічних, політичних, соціальних умов. Вони ж, у свою чергу, опосередковано будуть впливати на формування, модернізацію і функціонування механізму запобігання злочинам.

У питанні про загальнодержавні заходи необхідно виділити два аспекти. По-перше, це той соціально-політичний і економічний стан, у якому перебуває українське суспільство. Його прийнято в останні роки називати "тривалим перехідним періодом". По-друге, це здатність держави, виходячи із власного стану, реалізовувати властиві будь-якій державі функції. Вони, з одного боку, можуть тією чи іншою мірою створювати умови для запобігання злочинності в цілому і окремим її видам зокрема, а з іншого боку – створювати умови для ефективного функціонування механізму запобігання злочинам. При цьому названі умови будуть впливати і на організаційні, і на правові, і на змістовні його компоненти.

Ця проблема представляється архіскладною і вимагає системного підходу до дослідження, оскільки необхідно з'ясувати стан механізму запобігання злочинам і перспективи його збереження та розвитку в майбутньому.

Резюмуючи сказане, вважаємо, що в сучасних умовах науки кримінально-правового циклу розробили свій принциповий підхід до розуміння такого питання, як запобігання злочинам. Зокрема, називаються і характеризуються ті засоби і методи, за допомогою

яких здійснюється вплив на злочинність. Варто відзначити, що дискусійний характер носять лише окремі аспекти даної проблеми. В основному вони стосуються цілей і завдань впливу на злочинність, а також трактування термінів.

Представляється, що кардинальним кроком у цьому напрямку може стати обґрунтування терміна "механізм запобігання злочинам", де вироблений та узагальнений наукою набір засобів і методів впливу на дане негативне соціально-правове явище буде розглядатися в певній логічній послідовності та взаємозв'язку.

Стосовно механізму запобігання злочинам це буде означати, що його компонентами неминуче будуть відповідні засоби і методи, які реалізуються в рамках певних правоохоронних функцій.

Даний механізм буде охоплювати: по-перше, цикл правоохоронних функцій відповідних органів; по-друге – сукупність правоохоронних видів діяльності, що забезпечують контроль та нагляд за організацією та здійсненням запобіжної діяльності під час розкриття, розслідування та судового розгляду кримінальних справ; по-третє – групу заходів профілактичного характеру.

Модель даного механізму може функціонувати тільки в тому випадку, коли вжиті організаційні заходи, що визначають суб'єктів вищевказаних функцій, а також правові заходи, що надають їм відповідні повноваження.

За допомогою організаційних і правових заходів розглянутий механізм насамперед формується і функціонує, а при наявності до того певних умов – модернізується.

Якщо вести мову про заходи запобігання злочинам та про їх співвідношення з аналізованим механізмом протидії цьому негативному соціально-правовому явищу, то варто визнати, що вони створюють основу для його функціонування. Насамперед, це вплив на злочинність у цілому, що досягається належною реалізацією власне політичних, еконо-

мічних, соціальних заходів, що спричиняють подолання ризи у суспільстві. Крім того – це цілеспрямований вплив на організаційні та правові заходи, за допомогою яких формується механізм запобігання злочинам у цілому і окремим видам злочинів зокрема.

Отже, механізм запобігання злочинам представляє собою комплекс взаємозалежних функцій правоохоронної спрямованості, змістом яких є відповідні засоби і методи впливу на злочинність. Суб'єкти виконання цих функцій визначаються в організаційно-правовому порядку, який в підсумку створює і модернізує модель аналізованого механізму. Результативність роботи розглянутого механізму, у свою чергу, визначається ефек-

тивністю заходів, які вживаються органами кримінальної юстиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т. В. Ковальова. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. – Т.5. – К. : Укрениклоп., 1999. – 680 с.
3. Быргэу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргэу, А. Н. Литвинов. – М. : Юркнига, 2004. – 160 с.

Черкасов О. М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам / О. М. Черкасов // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 652–656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09hommzz.pdf>

Виконано аналіз основних підходів до формулювання поняття “механізм запобігання злочинам”, визначена його структура та обґрунтована можливість застосування у кримінологічних дослідженнях.

Черкасов А.Н. Понятие и структура механизма предотвращения преступлений

Выполнен анализ основных подходов к формулировке понятия “механизм предотвращения преступлений”, определена его структура и обоснована возможность его применения в криминологических исследованиях.

Tcherkasov A.N. Concept and Structure of the Mechanism of Prevention of Crimes

The analysis of main approaches to formulation of such definition as “mechanism of crime prevention” is devoted, defining its structure and substantiation of possibility of its using in criminological researches.